

Būti broliu, būti seserimi...

Silvija PAPAURĖLYTĖ-KLOVIENĖ

Visi sutiksime su filosofo Antano Maceinos teiginiu, kad kalba parodo mūsų santykį su pasauliu, tikrovės suvokimo kryptis. Tam tikra prasme visi gyvename tokiaame pasaulyje, kokį mums pateikia kalba.

Ar galėtume atsakyti į klausimą, kodėl kalbėdami apie įvairius savo ir kitų žmonių veiksmus, būdo bruožus apibūdiname juos taip, o ne kitaip?

Greitai bėgti, stipriai pūsti, skaniai kvėpėti – šiuo atveju viskas, atrodo, daugmaž aišku. O kaip yra kitais atvejais? Kuo, pavyzdžiui, pagrįsti pasakymai *tėviškai barti, vyriškai santūrus, motiniškai priglauti, moteriškai plepi, vaikiškai naivus*? Ką jie pasako apie tipišką mamos ir tėvo, vyro ir moters, vaiko suvokimą, kalba perduodamą iš kartos į kartą, vadinasi, egzistuojantį ir mūsų sąmonėje?

Atidžiau pažvelkime į žodžių *broliška* ir *seseriška* junginius su įvairiais veiksmažodžiais.

Paklausti, ką reiškia žodis *brolis*, tikrai atsakysime, kad čia viskas aišku ir suprantama. Atsakymą sukonkretinti mums padės žodynai.

Kaip nurodoma „Lietuvių kalbos žodyne“, šis žodis mūsų kalboje turi kelias reikšmes: 1. *kiekvienas sūnus kitiems tų pačių tėvų vaikams*; 2. *pajaunys, pamergys*; 3. žodis, vartojamas *kreipiantis į artimą žmogų*; 4. *tos pačios aplinkos, bendrų interesų žmogus*; 5. *vienuolis, brolijos narys*.

„Bendrinės lietuvių kalbos žodyne“ yra trys žodžio *brolis* reikšmės: 1. *vyriškos lyties žmogus kitiems savo tėvų vaikams*; 2. žodis, vartojamas *kreipiantis į pamokslo klausytojus*; 3. *vienuolių brolijos narys*.

Panašiai „Lietuvių kalbos žodyne“ apibūdinama ir *sesuo*. Šis žodis taip pat turi ne vieną reikšmę: 1. *tų pačių tėvų duktė kitiems jų vaikams*; 2. žodis, vartojamas *kreipiantis į artimą moterį*; 3. *tos pačios aplinkos, bendrų interesų, artima moteris*; 4. *vidurinio medicininio išsilavinimo moteris, dirbanti gydymo įstaigoje*; 5. *pamergė*; 6. *vienuolė, seserijos narė*.

Žodynuose pateikti reikšmių apibrėžimai turėtų padėti susivokti pasaulio mozaikoje, t. y. pasakyti, KĄ lietuvių kalboje vadiname broliu ir seserimi, KOKS brolis ar KOKIA sesuo yra ar turėtų (o gal ir galėtų?) būti. Tai galima atskleisti per konkrečius kalbos vartojimo pavyzdžius. Kitaip tariant, remiantis tokiais pavyzdžiais galima sudėlioti idealiuosius, prototipiškus brolio ir sesers vaizdinius, kurie kartu parodo ir mūsų kalboje užfiksuotus pasaulio suvokimo, daiktų ir reiškinių vertinimo modelius.

Šiame straipsnyje pasirinktas kelias apie brolio ir sesers suvokimą lietuviškai kalbančių žmonių sąmonėje daugiau išsiaiškinti remiantis kalba – panagrinėti prieveiksmių *broliškai* ir *seseriškai* junginius su įvairiais veiksmažodžiais ir aptarti, kaip mes, lietuviškai kalbantys žmonės, suvokiame, koks elgesys būdingas broliui ir seseriai.

Žodžių *broliškai* ir *seseriškai* vartojimo pavyzdžiai yra paimti iš Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno (prieiga internete donelaitis.vdu.lt (toliau tekste – Tekstynas); pavyzdžių rinkimo metu Tekstyne buvo daugiau nei 140 milijonų žodžių).

Taigi, kas gali būti daroma *broliškai* ir ką tai pasako apie prototipišką brolių? Gausūs šio žodžio vartojimo pavyzdžiai (jų yra beveik 200) atskleidžia išsamų vaizdą.

Kalba fiksuoja, kad iš esmės visiems be papildomų paaiškinimų turėtų būti suprantama, koks elgesys dažniausiai priskiriamas broliui. Tokiame kontekste dažni veiksmažodžiai *elgtis*, *gyventi* (pats dažniausias), *dirbti*, *veikti* ar *žiūrėti*. Gausu tokių pavyzdžių, kuriuose elgesio pobūdžio sąsajos su broliu visiškai nedetalizuojamos: *Negalime šauktis Dievo, visų Tėvo, jei atsisakome broliškai elgtis su kuriais nors žmonėmis*; *Bet elgiasi jie ne visada broliškai*; *Nėra jokių kliūčių, kad mūsų tautos broliškai gyventų*. Kontekstas parodo, kad *broliškai* paprastai siejamas su teigiamu situacijos vertinimu, net jeigu ta situacija kitais aspektais (dažniausiai suvokiamais svarbesniu laikant materialinį) apibūdinama

kaip galimai vertintina neigiamai: *Gyvenom neturtingai, bet broliškai.*

Dalis minėtų žodžių formų vartojimo pavyzdžių yra konkretesni – patikslinama, kas turima galvoje kalbant apie brolišką elgesį: *Gyvenome draugiškai, broliškai, gyvenome taip, kaip gali gyventi tikrai broliai; <...> gyveno taikiai, broliškai, draugiškai.* Vadinasi, jau pats žodis *broliškai* koduoja mintį apie artimo ryšio buvimą, taiką ir santarvę.

Informatyvus yra bendravimas be žodžių – informacijos perdavimas judesiais, gestais, todėl vartosenoje apstu atveju, kai apibūdinimas *broliškai* atsiduria šalia veiksmazodžių, pavadinančių žmonių judesius. Dažniausias iš tokio tipo veiksmazodžių yra *apkabinti* – žodis, pavadinantis veiksmą, kai yra apglėbiamas, apimamas kitas žmogus. Savaime suprantama, kad paprastai apkabinami ne bet kurie žmonės, o tie, su kuriais jaučiamas artimesnis ryšys, galbūt sieja ir kraujo giminystė: *Katedroj netikėtai jį sutikau ir apkabinau broliškai; <...> mūsų tėvų, senelių svajonė regėti savo ainius broliškai apsikabinusius.* Be to, apkabinimas tokį ryšį gali ir kurti, būti kaip ženklas, kad linkstama į artimesnį santykį: *<...> skyriaus vedėjasėjo broliškai apkabinęs mediką per pečius.*

Panašus siekis būti arčiau kito žmogaus įvardijamas ir kitais veiksmazodžiais, žodis pasirenkamas atsižvelgiant į tai, kiek artimas kontaktas numatomas – ar tik neapibrėžtas simbolinis priartėjimas, ar aiškiai juntamas prisilietimas, plg.: *Ar ne geriau būtų broliškai ištiesti rankas savo bendražygiams?; <...> baltasis ir geltonodis, broliškai besilaiką rankomis; Maldauju danų, kad būtumėt sveika ir laiminga. Broliškai bučiuoju Jus; Jį broliškai pabučiuoja į momenėlį.*

Apibūdinimas *broliškai* traktuotinas ir kitaip: vienas situacijos dalyvis norėtų taip parodyti artimesnį santykį su kitu, nors kartais situacija ir reikalauja iš esmės priešingos reakcijos: *Prašau paduoti vienas kitam rankas ir broliškai apsikabinti; Ką su tokiu išgama daryti? Priėjus broliškai apkabinti ir padėkoti <...>.*

Reikia paminėti, kad žodis *broliškai* gali būti pavartotas ir labiau apibendrinančia reikšme – kaip apibrėžiantis išskirtinai kraujo giminėms būdingus ryšius ir atmetantis intymumo galimybę: *Be galo gerbiu ir broliškai myliu Zuzą; Kol mažylį maitinau krūtimi, su vyru gyvenome broliškai; Adalbertas išskėtė rankas, priglobs, sušildys broliškai.*

Kartais artimas fizinis kontaktas gali būti nulemtas nuo dalyvių iš esmės nepriklausančių aplinkybių. Tokiu atveju žodis *broliškai* pavadina ne artimą

emocinį santykį, o greičiau tik iš dalies panašius fizinius pojūčius, nes situacijos nenatūralumas kuria ir neigiamo jos vertinimo atspalvį: *Abu kasdien broliškai trinasi šonais M-1 biure*. Žinoma, šiuo atveju nekalbama apie konfliktą sukeliančią trintį – greičiau tai paprasta draugiško darbo kolektyvo kasdienybė, kiek primenanti šeiminius santykius.

Labai išsamiai tekstuose aprašomi broliškumo atspalvį turinčios kalbinės veiklos ypatumai. Pats žodinis kontaktas būna *broliškai* užmezgamas arba užbaigiamas: *Taip šiltai, broliškai buvo sveikinamasi ne tik svečiuose; <...> būtent į jį broliškai kreipiasi pasakotojas; <...> vienintelį, broliškai jį pasveikinusi*.

Iš kalbėjimo veiksmažodžių su žodžiu *broliškai* dažniausiai vartojamas *pasikalbėti*: *Mes visi „Solidarume“ broliai ir seserys. Tai broliškai ir pasikalbėkime*. Toks bendravimas yra neįpareigojantis ir nekuriantis konfrontacijos.

Taip pat gali būti apibūdintas ir žodinis bendravimas, kai, aprašant situaciją, santykis tarp kalbėtojų nėra tikslinamas, o pasirinktas veiksmo pobūdį nusakantis žodis atskleidžia situacijos vertinimą: *<...> broliškai aptarsime sielovados klausimus; <...> broliškai sakyti tiesą; <...> šaunus vyras V. Gasiliūnas, su kuriuo galima broliškai susišnekėti; Tiesiog krikščioniška pareiga nepapiktinant žmonių broliškai sakyti tiesą*.

Sakinio turinys gali atskleisti, kokio pobūdžio subordinaciniai santykiai yra tarp pokalbio dalyvių. Jeigu kalbama apie tarpusavyje lygius ir laisvai vienas su kitu bendrauti galinčius asmenis, tai pastiprinama ir žodžiu *broliškai*: *<...> ir, kaip įprasta kiekviename fronte, broliškai tujinomės, Mudu su Egonu broliškai liežuviais pasikapojom*.

Kai bendraujantys žmonės gali būti apibūdinti pasitelkiant viršesnio, labiau patyrusio ir jaunesnio, ne tokio patyrusio ir todėl privalančio paklausti kitų valiai santykį, žodis *broliškai* turi numanomo liepimo ar įsakymo atspalvį: *Popiežius vyskupui Ž. Gejo taip pat broliškai priminė, kad vyskupas privalo būti ištikimas bažnyčiai; Kolei kas pačiam broliškai patariu; Broliškai primename, kad, šito nepadarius, gali atsirasti <...>. Henrikas pamėgino pasikalbėti su Konradu broliškai: kone maldaute maldavo*.

Didžiausia žodžiu *broliškai* apibūdinamų veiksmų įvairovė sąlygiškai gali būti siejama su visuomeninių santykių sfera. Taip apibendrintai pavadinami visi tie žodžiai, kurie pasitelkiami apibūdinti situacijoms, aprašančioms dviejų ar daugiau

žmonių ryšius.

Pirmiausia būtina paminėti, kad kaip vykstantys broliškai paprastai nėra apibūdinami tokie veiksmai, kurių rezultatas turi materialią išraišką, pavyzdžiui, **broliškai kepti duoną* ar **broliškai statyti namą*. Iš esmės daugiausia kalbama apie santykių kūrimo ir jų išlaikymo lygmenį.

Atskirai gyvenantys žmonės dar nesudaro bendruomenės, jų tarpusavio santykiai pradedami kurti buriantis: *<...> broliškai susijungė į vieną žmonijos šeimą; Ir visiems, kurie mus taip broliškai sutiko ir globojo.*

Žinoma, svarbus ir pradinis bendraujančių šalių nusiteikimas: *<...> suprasti broliškai nusiteikusių kaimynų ir jų remiami; Krikščionys visa tai įgyvendins broliškai priimdami ateivius.* Tokių santykių pobūdis dažniausiai nepasikeičia ir pradėjus ilgiau trunkantį bendravimą: *Draugiškai ir broliškai bendraudami tarpusavyje ir su kitais žmonėmis <...> ; <...> broliškai ir didžiadvasiškai tarpusavyje bendradarbiauti.*

Ginčytinose situacijose bandymas į problemą žiūrėti iš broliui būdingos pozicijos siūlo daugiau sprendimo būdų: *<...> ne kartą mėgino broliškai susitarti <...>.* Kritiniu atveju tokia nuostata padeda susitelkti turint bendrą tikslą: *Jei medžio gyvata bus išgelbėta Kernavėje broliškai vienybėn susitelkiant; <...> būti su jais per visokius vargus, broliškai palaikyti sunkumuose, senatvėje ir negalios atveju; <...> tačiau siekdami lygybės broliškai susivienijo net ir tie <...>.* Vadinas, toks žiūros taškas padeda siekti kompromiso.

Patys dažniausi šalia žodžio *broliškai* esantys veiksmazodžiai – *dalintis* ir *dalytis*. Tokių glaudų ryšį galima sieti su jų reikšmėmis. Dalindamasis, t. y. atiduodamas tai, ką galėtų pasilikti tik sau, asmuo kitus žmones pripažįsta kaip savo šeimos narius – sakykime, kad ir brolius.

Remiantis turimais pavyzdžiais, dalinamasi gali būti pačiais įvairiausiais dalykais. Dalis iš jų neturi materialios formos, dalis turi, bet visiems bendra, kad dalinimosi objektą kaip vertybę suvokia ir tas, kuris dalinasi, ir tas, kuris gauna. Tokiomis vertybėmis laikomi abstraktūs fenomenai yra susiję su valdžia ir jai priklausančiomis galiomis arba galimybe įgyti daugiau materialus turto, plg.: *Komitetas irgi broliškai išsidalijo. Komunistams jų atiteko daugiausia; Būdavo ir taip, kad broliškai dalydavosi valstybiniais užsakymais; Broliškai pasidaliję kraštą.* Žinoma, tokiuose sakiniuose galvoje turimas ne emocinis santykis tarp šalių, bet

racionalūs skaičiavimai, leidžiantys ne tik patiems turėti naudos, bet ir suteikti galimybę jos gauti kitiems.

Kalboje fiksuojama, kad galima dalintis ir bendražmogiškomis vertybėmis: <...> *išbarstomas pasiryžimas broliškai dalintis laisve ir meile su visais?*

Maistas yra būtinybė, todėl dalinimasis maistu suteikia galimybę pasisotinti ar net išgyventi: *Atsirado geri žmonės, kurie broliškai pasidalino su mumis duonos kąsniu; Padalink, sesute, šį obuolį broliškai; <...> broliškai dalintis duonos plutele.* Įdomu, kad kalbama tik apie galimybę dalintis labai paprastais ir visiems prieinamais maisto produktais, bet neužsimenama, kad taip būtų galima pasielgti su prabangiu maistu.

Tipiško brolio atliekamus veiksmus susiejus su konkrečiais asmenybės bruožais galima konstatuoti, kad brolis yra protingas ir stiprus žmogus, kurio nuomone pasitikima. Broliui nesvetimas bendruomeniškumas, jis linkęs rūpintis kitų gerove. Visiškai kitokį vaizdą atskleidžia Tekstyne esančių žodžio *seseriškai* vartojimo pavyzdžių analizė – jų vos 11. Imant atskirus pavyzdžius galima išvelgti sąsajų su panašaus pobūdžio situacijai aprašyti vartojamu žodžiu *broliškai*.

Buvimas seserimi neatsiejamas nuo artimų santykių: *Ji seseriškai kumšteli motinai į šoną.* Nors kumštelėjimas ir gali būti susijęs su fizine agresija, vis dėlto apibūdinimas *seseriškai* atskleidžia, kad čia kalbama apie šiltus ir artimus santykius.

Prieveiksmis *seseriškai* pavartojamas siekiant aprašyti tik kraujo giminėms būdingus santykius ir atmetant intymumo galimybę. Kartais tokia mintis dar pastiprinama ir kalbiškai, plg.: *nakties tamsumoj Antonija seseriškai pabučiavo mane; <...> seseriškai švelniai bučiavo akis, nosį; <...> prisipažino pabučiavusi Neroną, – tiesa, tik seseriškai, idant jos atsisakymas pernelyg neužgautų.*

Trečdalį turimų žodžio *seseriškai* vartojimo pavyzdžių sudaro tokie, kuriuose pavartoti kalbinę veiklą pavadinantys veiksmazodžiai. Du pavyzdžiai apibūdina skirtingas situacijas, kuriose kalbama su kitu žmogumi: *M. K. Čiurlionis, seseriškai kalbėjęsis su Dievdorakėle Kazbeko priekalnėse?; <...> atkakliai seseriškai kvietė Daną vidun, į Kleizienės kavinę.* Pirmąjį pavyzdį galima laikyti pagal nutylėjimą nurodančiu, kaip tipiškos seserys kalbasi. Antrajame sakinyje kvietimo (o jis, be kitų būdų, išreiškiamas ir kalba) būdas greičiausiai perteikia seseriai būdingo artimo ryšio nulemtą siekį būti kuo arčiau svarbaus ir reikalingo

asmens. Lygiai taip pat kalboje fiksuojama, kad sesuo gali būti ir tvirto būdo, griežta: *Ten ji ištarė kietai, seseriškai*.

Atkreiptinas dėmesys, kad žodis *seseriškai*, jei lyginsime su žodžiu *broliškai*, nepasižymi situacijų, kurioms gali būti pasitelktas aprašyti, įvairove, todėl būtų sunku apibendrinti, kokie tipiškos sesers asmenybės bruožai fiksuojami žodžio *seseriškai* vartojimo pavyzdžiuose. Turint galvoje labai mažą vartojimo pavyzdžių skaičių galima teigti, kad prototipiškas sesers vaizdinys kalbos vartotojų sąmonėje tiesiog nėra susiformavęs. Iš visko, kas buvo pasakyta, galima padaryti kelias išvadas.

Galima konstatuoti, kad egzistuoja visiems suprantamas elgesys, kuris ir be papildomų paaiškinimų suvokiamas kaip tipiškas broliui. Gausu pavyzdžių, kurie tokį bendrąjį broliui būdingo elgesio suvokimą detalizuoja – išsamiau atskleidžia lietuviškai kalbančių žmonių suvokimą, koks yra (turėtų būti) brolis. Deja, negalima pateikti pavyzdžių, kurie įrodytų, kad egzistuoja ir tipiško seseriai elgesio vaizdinys.

Apibendrinus su brolišku elgesiu siejamas atitinkamas veiksmožodžiais verbalizuotas situacijas, galima daryti išvadą, kad tokiu giminystės ryšiu siejamas žmogus yra tas, kurio buvimas šalia vertinamas. Prototipiškas brolis greičiausiai yra vyresnis, nes jis pozicionuojamas kaip tas, kuris yra šiek tiek viršesnis, galbūt labiau patyręs, protingesnis ir todėl galintis (ne tik turintis tam teisę, bet ir tiesiog gebantis) patarti arba nurodyti. Vis dėlto labai griežtos subordinacijos ir paklusnumo čia nėra. Seseriai tokios charakteristikos apskritai nepriskiriamos.

Brolis galbūt yra emociškai tvirtesnis, atsparesnis, todėl jis laikomas tuo, kuris gali padėti ir paguosti. Kita vertus, minėtas tariamas vyresnis amžius, patirtis leidžia broliui būti liepiančiu asmeniu. Nėra pavyzdžių, kurie galėtų įrodyti tokių bruožų turint ir tipišką seserį.

Kalbos vartotojų sąmonėje susiklosčiusi broliui būdingų judesių, gestų visuma, kuriems bendra orientacija į artimesnį kontaktą, kuriantį arba palaikantį tam tikrą emocinį ryšį. Judesiai nėra susiję su agresija ir destrukcija, jie nekelia grėsmės. Su seserimi jokie tipiški gestai ar judesiai apskritai nesiejami. Atskirai minėtini broliui būdingi kalbiniai veiksmai. Jais taip pat kuriamas ir stiprinamas socialinis ryšys, išreiškiamas palaikymas ar patariama.

Žodžius *seseriškai* ir *broliškai* sieja formalus požymis – abu jie pasitelkiami norint

apibūdint būtent šeimai, giminėms būdingą santykį, nors aprašoma situacija leidžia daryti prielaidą apie kitokių, intymesnių, ryšių galimybę.

Nė vienam broliui priskiriamam veiksmui negalima priskirti neigiamo vertinimo ar destruktijos. Jie orientuoti į socialumą, tradicines moralines vertybes, dalijimąsi. Vadinasi, ir prototipiškas brolis yra geros širdies, patikimas žmogus, linkęs padėti ir palaikyti, savo veiksmais ne ardantis, o kuriantis. Keista, bet sesuo, jei remsimės Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne esančiais žodžio *seseriškai* vartojimo pavyzdžiais, nė vienu iš broliui priskiriamų bruožų nepasižymi. Atrodo, kad kalbos vartotojų sąmonėje ji iš esmės yra jokia. Kodėl? Tai jau kito tyrimo ir kito straipsnio tema.

Straipsnių ciklas „Lietuvių kalbos naujovės ir įdomybės“. Straipsnį rėmė Valstybinė lietuvių kalbos komisija.

Jei norėtumėte publikuoti visą straipsnį ar jo dalį, prašom nurodyti informacijos šaltinį ir autorius.